

УДК [930.2:[378.4.016:39]]
(477.83-25ЛНУім.І.Франка)"189/193"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.02.460>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ АНТРОПОЛОГІЇ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ НАПРИКІНЦІ ХІХ — В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ ст.

Роман ТАРНАВСЬКИЙ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7817-6730>

доктор історичних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: roman.tarnavskiy@lnu.edu.ua

Антропологічні студії — важлива складова народознавства, адже без висвітлення антропологічних особливостей етносу неможлива його комплексна характеристика. У першій третині ХХ ст. одним з провідних антропологічних центрів Європи був Львівський університет, де, зокрема, сформувалася львівська антропологічна школа професора Яна Чекановського. У публікаціях про вченого головну увагу звернено на його наукові праці. Натомість викладацької діяльності приділено менше уваги. Це зумовлює актуальність теми пропонованої статті, метою якої є комплексна характеристика особливостей викладання антропологічних дисциплін у Львівському університеті від кінця ХІХ ст. (коли відповідні курси уперше з'являються в навчальному процесі) — до 1939 р. (початку трансформації університету за радянської окупації). Об'єктом дослідження є курси антропологічного спрямування викладачів Львівського університету — Бенедикта Дибовського, Івана Раковського, Яна Чекановського, Болеслава Росінського, Станіслава Клімека. Предмет дослідження — тематика та змістове наповнення відповідних курсів, їхні особливості у зіставленні з антропологічними дисциплінами в інших університетських центрах розвитку антропології (зокрема, з Ягеллонським та Познанським університетами). Основу джерельної бази дослідження становлять офіційні видання Львівського університету — «Програми курсів» за 1880-ті — 1930-ті роки, а також праці його викладачів, опрацьовані із застосуванням порівняльно-історичного і типологічного методів.

Ключові слова: антропология, Львівський університет, лекції, практичні заняття, Іван Раковський, Бенедикт Дибовський, Ян Чекановський, Болеслав Росінський, Станіслав Клімек.

Roman TARNAVSKYI

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7817-6730>

Doctor of Sciences in the field of History,

Associate Professor of the Department of Ethnology,

Ivan Franko National University of Lviv,

1, Universytetska Str., 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: roman.tarnavskiy@lnu.edu.ua

PECULIARITIES OF TEACHING ANTHROPOLOGY AT LVIV UNIVERSITY AT THE END OF THE 19th — IN THE FIRST THIRD OF THE 20th CENTURY

Anthropological studies are an important component of folk studies, because without coverage of the anthropological features of the ethnos, its complex characteristics are impossible. In the first third of the 20th century, one of the leading anthropological centers in Europe was Lviv University, where in particular the Lviv Anthropological School of Professor Jan Czekanowski was formed. In publications about the scientist, the main attention is paid to his scientific works. This determines the relevance of the topic of the proposed article, the purpose of which is a comprehensive description of the peculiarities of teaching anthropological disciplines at the University of Lviv since the late 19th century (when the relevant courses first appear in the educational process) until 1939 (before the transformation of the university during the Soviet occupation of Lviv).

The object of the research are anthropological courses of teachers of Lviv University — Benedykt Dybowski, Ivan Rakovskiy, Jan Czekanowski, Bolesław Rosiński, Stanisław Klimek. The subject of research is the topics and content of the relevant courses, their features in comparison with anthropological disciplines in other university centers of anthropology (in particular, with the Jagiellonian and Poznan universities).

The source base of the research is the official statistical and reference publications of Lviv University for the 1890s—1930s, as well as the works of its teachers. These sources are processed using comparative-historical and typological methods.

As a result of the study, the following conclusions were made. The first anthropological lectures at the University of Lviv were given by B. Dybowski within the field of «Zoology» (at the end of the 19th century they were attended by a student of the Faculty of Philosophy, I. Rakovskiy). Lecture courses on anthropology by I. Rakovskiy already as a teacher of Ukrainian university courses and the Ukrainian University in Lviv belonged to the direction of «Natural Sciences». Consideration of anthropological issues within the natural or medical sciences has been traditional for many universities, including Jagiellonian and Poznań. Instead, J. Czekanowski at Lviv University focused mostly on his anthropological disciplines on humanities students. This tradition was adopted by his student K. Stojanowski as an associate professor at the Faculty of Humanities of the University of Poznań.

In the courses of methodological orientation, J. Czekanowski and his students singled out quantitative methods during anthropological research.

Keywords: anthropology, Lviv University, lectures, practical classes, Benedykt Dybowski, Ivan Rakovskiy, Jan Czekanowski, Bolesław Rosiński, Stanisław Klimek.

Вступ. У більшості публікацій, присвячених історії розвитку народознавства у Львівському університеті, головну увагу звернено на наукові праці відомих учених — Яна Чекановського, Адама Фішера, Філарета Колесси, низки інших. Натомість менше уваги — на особливості підготовки майбутніх народознавців, яку забезпечували лекційні курси та практичні заняття (саме вони багато в чому визначали специфіку наукових шкіл, які розвивалися у Львівському університеті, зокрема антропологічної школи Я. Чекановського). Це дає підставу ствердити *актуальність теми* пропонованої статті, *метою* якої є комплексна характеристика специфіки дисциплін антропологічного спрямування у Львівському університеті впродовж кінця ХІХ — першої третини ХХ ст. До 1918 р. навчальний заклад діяв як Імператорсько-королівський університет імені цесаря Франца І у Львові, а від 1919 р. — як Університет Яна Казимира у Львові (до 1939 р.) та Українські університетські курси (1919—1921), відтак — Український університет у Львові (перша половина 1920-х років).

Об'єктом дослідження визначено курси, які у Львівському університеті викладали антропологи Бенедикт Дибовський, Іван Раковський, Ян Чекановський, Болеслав Росінський та Станіслав Клімек, а *предметом* — тематику і змістове наповнення цих навчальних дисциплін.

Основою *джерельної бази* дослідження стали офіційні статистично-довідкові видання Львівського університету («Програми курсів») за 1890-ті—1930-ті роки [1—35] та аналогічні видання Ягеллонського [36—57] і Познанського [58—71] університетів як провідних антропологічних центрів. Наголосимо, що інформацію «Програм курсів» Львівського університету можна верифікувати завдяки абсолюторіям — перелікам дисциплін, які відвідували окремі студенти. Ці матеріали зберігаються у Державному архіві Львівської області [72—77]. Під час опрацювання джерел застосовано, передусім, порівняльно-історичний і типологічний *методи*.

Основна частина. Важливою складовою підготовки народознавця наприкінці ХІХ — у першій третині ХХ ст. вважали дисципліни антропологічного спрямування, тісно переплетені з етнологічною проблематикою. Лекції з антропології були представлені у Львівському університеті вже в 1890—

1900-х роках: доктор медицини, звичайний професор зоології філософського факультету Бенедикт Дибовський читав курси «Будова людини як свідчення її родового розвитку» та «Про раси доісторичної людини», а також «Доісторична людина», «Про людські раси», «Будова людини як свідчення її походження», «Соматична антропология або натуральна історія людини». Антропологічна проблематика наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. розвивалася й у межах вправ, якими Б. Дибовський керував до середини 1900-х років. Проте головну увагу в навчальному процесі професор звертав усе ж на систематичну зоологію. У «Програмах курсів» дисципліни Б. Дибовського йшли спершу в рубриці «Математичні та природничі науки», а далі — «Біологічні науки» (підрубрика «Зоологія») [72; 73].

Схожа тематика була в курсів антропологічного спрямування, за які Українських університетських курсах та в Українському університеті у Львові — на відділенні «Природничі науки» філософського факультету — відповідав Іван Раковський: «Антропология загальна», «Погляд на людські раси», «Доісторична людина». Він читав також «Зоологію систематичну», проте, на відміну від Б. Дибовського, відповідав і за «Основи передісторії» [78, с. 89; 79, с. 27, 28]. Отже, наукові зацікавлення І. Раковського, що виразилися і в його викладацькій діяльності, перебували на стику природничих наук та історії, своє бачення зв'язку яких учений ще 1908 р. висвітлив у спеціальній статті: історія має бути «антропологічною» — пояснювати, як людська природа, з одного боку, та расові чинники, з іншого, зумовлюють розвиток народів [80, с. 107]. Ця стаття й інші праці І. Раковського дають змогу відтворити головні тези його лекційних курсів. Наприклад, І. Раковський писав, що расові ознаки — «се вислід предового передісторичного розвою, витворені твердою боротьбою за істноване та безпощадним добором, віками утривалені пристосуванем до найтяжших житєвих обставин, серед яких жила первісна людськість, вони передають ся законом спадковости аж до нинішніх часів, творять основу, та заразом і границі ділання і впливів господарських, політичних і иньших суспільних обставин, що ділаючи протягом розмірне короткої історичної доби, спричинюють безконечну диференціяцію народів, надаючи їм у всякій час відмінні прикмети питомої культури й цивілізації» [80, с. 108].

Загалом І. Раковський виділяв п'ять «рас» за кольором шкіри («білу / кавказську», «чорну / муринську», «жовту / монгольську», «буру / маляйську» та «червону / індійську») та дві «раси» за формою черепа («круглоголову» та «довгоголову»). У структурі «рас» (на основі зросту, пігментації шкіри, волосся й очей, форми обличчя тощо) він виокремлював «породи», змішання яких, за словами вченого, і зумовило появу антропологічних особливостей представників різних народів [81, с. 112].

На відміну від Б. Дибовського та І. Раковського, які розвивали антропологію передусім у поєднанні з біологічною наукою, професор антропології та етнології Ян Чекановський, який викладав у Львівському університеті від 1913 р., представляв погляди, згідно з якими антропологія як природнича наука разом із так званими соціологічними науками (етнографією, етнологією та преісторичною археологією) становила групу антропологічних наук. Своє бачення розвитку антропології Я. Чекановський висвітлював в окремій статті. Він зазначав, що ця наука усталилась лише в другій половині XIX ст., наголошуючи: частина вчених ототожнювала антропологію з описовою анатомією, натомість у 1860-х роках Поль Брока окреслив антропологію наукою, що досліджує людський рід як цілість та з оглядом на його частини і стосовно до решти природи. Натомість в останній чверті XIX ст. Едвард Тайлор назвав «антропологією» свою, за Я. Чекановським, історію культури (за його ж словами, під впливом Е. Тайлора у британській науці розпочалося змішання антропології та описової соціології). На початку 1920-х років львівський професор також зазначав, що впродовж декількох останніх десятиліть антропологія зосередилася на дослідженні людського роду як біологічної основи соціологічних явищ, хоча до того антропологами були винятково анатоми та лікарі, не обізнані зі соціологічними науками (до них Я. Чекановський зачисляв описову соціологію, етнографію, етнологію, преісторичну археологію, історію, мовознавчі науки [82, с. 3—5, 12, 13]. Нагадаємо, що тісний зв'язок між антропологією та етнологією відстоював і Федір Вовк, зокрема, кафедра, яку на початку XX ст. він планував обійняти у Львівському університеті мала поєднувати антропологію та етнографію [83, с. 410; 84, с. V, VI]. Також додамо, що від 1923/24 н. р. Я. Чекановський читав також окремий лекційний

курс антропології для студентів медичного факультету, на якому до того цей предмет не викладали. Свою дисципліну обсягом дві години щотижня професор спершу подавав студентам п'ятого чи шостого року навчання, а від 1927/28 н. р. і до кінця 1930-х років — незмінно впродовж третього семестру студентам другого року студій [18, с. 26; 20, с. 28; 21, с. 30, 36; 22, с. 30, 37; 23, с. 14, 24; 24, с. 14, 24; 25, с. 14, 24; 26, с. 26, 28; 27, с. 37, 39; 28, с. 37, 38; 29, с. 36, 38; 30, с. 34, 36; 31, с. 36, 38; 32, с. 40, 41; 33, с. 40, 42; 34, с. 41, 43; 35, с. 38, 39].

Лекційні курси Я. Чекановського і його учнів Болеслава Росінського (спершу — доцент антропології, згодом — із титулярний професор) та Станіслава Клімека (доцент антропології), передбачені насамперед для студентів-гуманітаріїв, відображали поділ антропології на три частини: спеціальну антропологію, загальну антропологію та етнічну антропологію чи антропографію [82, с. 5]. Наприклад, якщо у 1913/14 н. р. Я. Чекановський читав курс «Антропологія» (повернувся до нього й під час перехідного періоду 1919—1921 рр.), а в першому семестрі 1915/16 н. р. — «Вступ до антропології» [], які, вочевидь, охоплювали різні частини цієї науки, то від 1915 р. розпочав окремо викладати загальну антропологію [1, с. 19; 2, с. 19; 3, с. 19; 4, с. 20; 5, с. 18; 6, с. 20; 7, с. 19; 8, с. 20; 9, с. 20; 10, с. 21; 11, с. 18; 13, с. 18; 14, с. 27; 16, с. 31; 17, с. 23; 18, с. 39; 19, с. 10; 20, с. 43; 21, с. 47; 22, с. 49; 23, с. 40; 24, с. 40; 25, с. 39; 26, с. 41; 27, с. 56; 28, с. 57; 29, с. 58; 30, с. 56; 31, с. 58; 32, с. 61; 33, с. 62; 34, с. 64; 35, с. 59].

Професор зазначав, що основу курсів антропології (зокрема, згідно з класичними підручниками Поля Топінара та Рудольфа Мартіна), з огляду на досить добре напрацювання та однаковість трактувань проблематики, становила спеціальна антропологія, спрямована на нагромадження, систематизацію і синтез відомостей про анатомічні, фізіологічні й інші ознаки людини як представника свого біологічного виду, проте, на відміну від інших природничих наук, — у порівняльному ключі, висуваючи на перший план відмінності між різними групами людського роду (расову строкатість). Одне з головних завдань спеціальної антропології Я. Чекановський убачав у вирішенні серед величезної кількості антропологічних ознак тих, які дають змогу зорієнтувати-

ся в антропологічних процесах у середовищі представників людського роду. Саме під час вивчення спеціальної антропології відбувалося ознайомлення студентів зі статистичними методами. Застосування біометрії (методів антропологічного дослідження, що ґрунтуються на пристосованій до специфіки біологічних наук математичній статистиці) в антропології, за словами Я. Чекановського, було більш поширеним, аніж в інших ділянках біологічної науки через удосконалення техніки обмірів та необхідність порівняння груп з ледь помітними відмінностями [82, s. 6, 8, 14, 15].

Додамо, що «Нарис статистичних методів: у застосуванні до антропології» [85], опублікований Я. Чекановським ще 1913 р., тривалий період був єдиним польськомовним підручником зі статистики. Професора вважали одним з головних знавців цієї науки. Наприклад, від кінця 1920-х років на факультеті права Я. Чекановський читав курс «Статистика» та керував вправами зі статистики [25, s. 12; 26, s. 13; 27, s. 17; 28, s. 14; 29, s. 14; 30, s. 12; 31, s. 13; 32, s. 13; 33, s. 13; 34, s. 13; 35, s. 12].

Застосуванню методів математичної статистики в антропології Я. Чекановський присвятив низку курсів, які були поєднані з практичними заняттями: «Вступ до біометрії», що відбувалися зазвичай у першому-другому триместрах, та «Вступ до антропометрії» — у третьому триместрі (у 1924/25 н. р. замість нього професор проводив заняття з курсу «Вступ до краніометрії») [16, s. 31; 17, s. 23; 18, s. 39; 19, s. 9; 20, s. 44; 21, s. 47; 22, s. 50; 23, s. 40; 24, s. 40; 25, s. 39; 26, s. 41; 27, s. 57; 28, s. 58; 29, s. 58; 30, s. 56; 31, s. 59; 32, s. 61; 33, s. 62; 34, s. 65; 35, s. 59]. Проводити ці заняття професору допомагав Б. Росінський, а наприкінці 1930-х років — С. Клімек (цей учень Я. Чекановського у власному лекційному курсі «Дослідницькі методи антропологічних наук» висвітлював особливості застосування статистичних методів не лише в антропології, а й в етнології [30, s. 57; 31, s. 60; 32, s. 62; 33, s. 63; 35, s. 60]). «Надмірну довіру до біометричних методів» як недолік Я. Чекановському закидав відомий польський антрополог Казімеж Столигво [86, s. 206, 207].

На відміну від спеціальної антропології, загальна антропологія, за Я. Чекановським, охоплювала декілька напрямів: так звану загальну антропологію у

строгому значенні цього слова, зоологічну антропологію, антропологію рас та соціальну антропологію, об'єднаних дослідженням «виду», «рас» і «типів» (проте у їхньому стосунку до загальних біологічних законів, інших видів, етнічних і соціальних груп, соціального середовища) [82, s. 6].

Загальна антропологія у строгому значенні слова, за Я. Чекановським, зорієнтована на аналіз загальних біологічних законів (змінності, індивідуальності, спадковості, схрещування, відбору, реакції на вплив середовища тощо) у їхньому стосунку до людини (фактично є частиною загальної біології, обмеженої людиною як предметом дослідження). Натомість зоологічна антропологія спрямована на вивчення (на підставі схожості) спорідненості людини як виду передусім з людиноподібними мавпами (фактично є частиною порівняльної анатомії ссавців, предмет дослідження якої обмежений зазначеними видами) [82, s. 10, 11, 14]. Після габілітації саме Б. Росінський відповідав за викладання зоологічної антропології студентам Львівського університету. У перший рік (1926/27) він прочитав загальний курс «Зоологічна антропологія», а в наступні роки висвітлював її окремі розділи: порівняльну остеологію («науку про кістки») (робив акцент на грудній клітці, кінцівках і черепі), порівняльну міологію («науку про м'язи») (висвітлював антропоморфологію м'яких частин голови, шиї, тулуба та кінцівок, окремо спиняючись на системі травлення, кровоносній та нервовій системах), ембріональний та післяембріональний розвиток індивідуальних антропологічних особливостей [22, s. 50; 23, s. 40; 24, s. 40; 25, s. 40; 26, s. 42; 27, s. 57; 28, s. 58; 29, s. 59; 30, s. 57; 31, s. 59; 32, s. 62; 33, s. 63; 34, s. 65, 66; 35, s. 59; 87, s. 16, 17].

Антропологія рас як частина загальної антропології охоплювала систематику людського роду завдяки аналізу популяцій — з'ясування спорідненості між підгрупами людського роду завдяки дослідженню його біологічних складників. Предметом антропології рас Я. Чекановський називав не популяції, а їхні засадничі складники, у різних «територіальних» та «етнічних» групах представлені в різному кількісному співвідношенні (найбільш виразні засадничі складники популяції — «антропологічні первні» — учений окреслював терміном «антропологічні типи», зазначаючи, що певна кількість близь-

ких один до одного антропологічних типів становить «расу»). Остання частина загальної антропології — соціальна антропологія, за твердженням професора, досліджує, з одного боку, вплив соціальних чинників (середовища) на природні (фізичні та психічні) риси людини, а з іншого, — вплив расових чинників на «етнічні» та «соціальні» групи [82, s. 11, 14].

Окрема група лекційних курсів Я. Чекановського присвячена етнічній антропології (антропографії). Ще в другій половині 1910-х років він декларував курси «Антропологія і етнографія Африки» [6, s. 20], «Вступ до антропології та етнографії Польщі» [8, s. 20; 9, s. 20] та «Вступ до антропології Польщі» [11, s. 18], натомість від початку наступного десятиліття і до 1939 р. включно читав етнічну антропологію, зокрема, Африки, Океанії, Азії, Америки та Європи, або ж з акцентом на слов'янах [16, s. 31; 17, s. 23; 18, s. 39; 19, s. 9; 20, s. 43; 21, s. 47; 22, s. 50; 23, s. 40; 24, s. 40; 25, s. 39; 26, s. 41; 27, s. 57; 28, s. 58; 29, s. 58; 30, s. 56; 31, s. 58; 32, s. 61; 33, s. 62; 34, s. 65; 35, s. 59]. На 1934/35 н. р. курс «Етнічна антропологія Америки» задекларував С. Клімек [30, s. 57; 88].

Етнічну антропологію Я. Чекановський розглядав як самостійну дисципліну, предметом якої є антропологічний (природничий) опис популяцій, що дає змогу окреслити їхній антропологічний склад (біологічні складники). Під терміном «популяції», узятим з біологічної науки, учений розумів «етнічні» («етнічно-соціальні») та «територіальні» групи, сформовані завдяки тривалому співжиттю: як наслідок, вони піддалися тому самому відбору, що витворив у їхніх представників спільні фізичні та психічні властивості (формують антропологічне обличчя групи). Етнічна антропологія тісно пов'язана з соціологічними науками, позаяк у ході опису популяції дослідник неодмінно натикається на етнічні та соціальні межі. Я. Чекановський наголошував: явища із засягу дослідження етнічної антропології, що, поза сумнівом, належать до сфери природничих наук, значно витворені історичними та соціальними процесами. Ще раз зазначимо, що львівський професор не погоджувався з П. Брокою, який етнічну антропологію — природничу за змістом науку, — позначав терміном «етнологія» (польський антрополог і соціолог Людвік Кживіцький та учитель Я. Чекановського Р. Мартін, протиставляючи фізичну ан-

тропологію психічній, називали «етнологією» саме психічну антропологію). За твердженням Я. Чекановського, змішання термінів «антропографія», або «описова антропологія», та «етнологія», притаманне французьким антропологам, спричинене тим, що під популяціями вони розуміли «етнічні групи». Натомість Я. Чекановський наголошував, що частини народу на певній території з антропологічного погляду, зазвичай, не є одноманітними та, через географічні та історичні чинники, розпадаються на різні популяції. Тому етнічна антропологія має звертати увагу і на особливості (морфологічні та фізіологічні ознаки, схильність до певних хвороб тощо) в групах у межах одного народу, наприклад, у населення різних повітів [82, s. 5, 6, 8—10, 12—15].

Дослідження остеологічного матеріалу пре- чи протоісторичних періодів, з огляду на необхідність застосування спеціальних методів та співпраці з археологами-преісториками, Я. Чекановський був схильний виділяти в окремий напрям етнічної антропології — палеоантропологію (протоантропологію). Її специфікою є те, що дослідник на підставі рис індивіда (зазвичай черепа) визначає його належність до певної популяції, антропологічного типу чи раси [82, s. 9, 15]. Окремий курс «Палеоантропологія» в останній третині 1920-х років читав Б. Росінський [23, s. 40; 24, s. 40]. Найважливішою допоміжною наукою палеоантропології Я. Чекановський уважав преісторичну археологію [82, s. 13].

Важливою складовою підготовки антрополога у Львівському університеті були практичні заняття. Я. Чекановський започаткував антропологічні вправи (передбачали збирання та опрацювання джерельного матеріалу). У зимовому семестрі 1913/14 н. р. їхній тижневий обсяг становив годину, натомість від літнього семестру — дві години. Тоді ж, за умови надання йому асистента, професор передбачав проведення щоденного антропологічного лабораторію (робітні) [1, s. 19; 2, s. 19]. З відновленням діяльності університету після завершення російської окупації Львова Я. Чекановський знову поставив перед керівництвом питання про необхідність виділити для його Антропологічно-етнологічного інституту ставку асистента як умову впровадження у навчальний процес антропологічного лабораторію (обсягом 10 годин щотижнево) [4, s. 20]. Позаяк це питання залишилося невирішеним аж до початку 1920-х ро-

ків, професор керував лише вправами, обсягом дві години щотижнево: впродовж зимових семестрів — антропологічно-статистичними, впродовж літніх — антропологічними [4, s. 20; 5, s. 18; 6, s. 20; 7, s. 19; 8, s. 20; 9, s. 20]. Від 1918/19 н. р. у зимових семестрах замість антропологічно-статистичних вправ Я. Чекановський почав проводити біометричні вправи, натомість практичні заняття у літніх семестрах залишив без змін [10, s. 21; 11, s. 17; 12, s. 18]. На перший та другий триместри 1920/21 та 1921/22 академічних років професор декларував антропологічні вправи, обсягом дві години на тиждень. Натомість у третій триместрах практичних занять Я. Чекановського не було передбачено [13, s. 18; 14, s. 27; 15, s. 23]. Характеризовані практичні заняття відбувалися у приміщеннях робітні Антропологічно-етнологічного інституту [1, s. 19; 2, s. 19; 4, s. 20; 5, s. 18; 6, s. 20; 7, s. 19; 8, s. 20; 9, s. 20; 10, s. 21; 11, s. 17; 12, s. 18; 13, s. 18; 14, s. 27; 15, s. 23].

Зміни у практичних заняттях, якими керував Я. Чекановський, відбулися із запровадженням для його інституту ставки старшого асистента, яку обійняв Б. Росінський: у 1922/23 н. р. молодий дослідник допомагав професору проводити практичні вправи в антропологічній робітні, об'єднані з антропологічним семінаром (обсягом чотири години на тиждень), а також вступ до біометрії з вправами (дві години на тиждень) у першому й другому триместрах та вступ до антропометрії (дві години на тиждень) у третьому триместрі [16, s. 31; 17, s. 23]. Наступного навчального року кількість і форми практичних занять Я. Чекановського змінилися: вступ до біометрії в першому та другому триместрах і вступ до антропометрії в третьому триместрі вже не передбачали вправ (ці курси і далі допомагав проводити Б. Росінський), натомість упродовж навчального року відбувалися не лише вправи, об'єднані з антропологічним семінаром (обсягом чотири години в тиждень), а й антропологічна робітня як окрема форма занять (облікували як 10 годин тижневого педагогічного навантаження, що засвідчувало вагу дисципліни в підготовці фахового антрополога) [18, s. 39; 19, s. 9]. Об'єднані з семінаром вправи відбувалися в першому-третьому триместрах до 1936/37 н. р., коли замість цього курсу Я. Чекановський почав проводити вправи в антропологічній робітні, окреслені як «Вищий курс статистичних вправ

для географів» або «Вищий курс статистики для географів». На цих заняттях обсягом чотири години щотижнево в 1937—1939 рр. професорові асистував С. Клімек [32, s. 61; 33, s. 62; 34, s. 65]. В Українському університеті у Львові І. Раковський поряд із зоологічними вправами в робітні для студентів другого року навчання проводив антропометричні вправи в робітні та просемінар, який полягав у читанні праць найважливіших авторів і виголошенні рефератів [89, арк. 1, 3].

Для порівняння наведемо інформацію про викладання антропології в Ягеллонському та Познанському університетах, яка дає змогу зрозуміти специфіку представлення цієї науки в навчальному процесі у Львівському університеті. Упродовж 1908—1931 рр. у головному університеті Кракова антропологію викладав професор Юліан Талько-Гринцевич [90]. Наприклад, на філософському факультеті від 1919/20 н. р. він читав курс «Антропологія» [36, s. 25; 38, s. 27; 39, s. 29; 40, s. 58], а також дисципліни, які в загальному перегукувалися зі схарактеризованим поділом антропологічної науки, що його навів Я. Чекановський, хоча й з певними особливостями:

1) «Загальна антропологія», «Загальна (зоологічна) антропологія», «Загальна і зоологічна антропологія» [42, s. 69; 43, s. 70; 44, s. 72; 46, s. 85, 86; 48, s. 102];

2) «Загальна та спеціальна антропологія», «Спеціальна антропологія», «Спеціальна (расова) антропологія», «Спеціальна антропологія (расова) та польських земель» [41, s. 59; 43, s. 70; 45, s. 74; 47, s. 89; 49, s. 105, 106];

3) «Преісторична антропологія» [45, s. 74, 75; 46, s. 85, 86; 47, s. 89; 48, s. 102; 49, s. 105, 106];

4) «Антропологічна анатомія» [36, s. 25; 38, s. 27; 39, s. 29; 40, s. 58; 41, s. 59; 42, s. 69; 43, s. 70; 44, s. 72; 45, s. 74, 75; 46, s. 85, 86; 47, s. 89; 48, s. 102; 49, s. 105, 106].

Крім того, Ю. Талько-Гринцевич пропонував студентам курси «Антропологічні методи і дослідження» / «Методи і дослідження в антропології», «Антропологія у зв'язку з фізіологічними та біологічними явищами», «Класифікація рас. Польські народи. Вроджені відхилення та штучні деформації» [36, s. 25; 38, s. 27; 39, s. 29; 40, s. 58; 41, s. 59; 42, s. 69; 43, s. 70; 44, s. 72; 45, s. 74, 75;

46, s. 85, 86; 47, s. 89; 48, s. 102; 49, s. 105, 106]. Усі ці дисципліни професора в силабусах обліковані в рубриці «Антропологія» напряму «Математично-природничі науки» філософського факультету. Крім Ю. Талько-Гринцевича, наприкінці 1920-х — на початку 1930-х років антропологію на філософському факультеті викладав доцент К. Столигво (курси «Викопні людські раси», «Людські раси з періоду палеоліту», «Конституційні типи» та «Питання конституційних типів») [47, s. 89; 48, s. 102; 49, s. 106]. Від 1934/35 н. р. К. Столигво викладав уже як звичайний професор, і тематичний спектр його курсів розширився. Серед курсів К. Столигва були: «Антропологія: загальні питання» (1934/35—1938/39), «Морфологічна антропологія» (1935/36—1937/38), «Антропологія: родовий розвиток людини» (1937/38), «Антропологія: індивідуальний розвиток людини» (1936/37—1938/39), «Питання рас та конституційних типів» (1934/35), «Антропологія: людські раси» (1936/37, 1937/38), «Антропологія: біс-типологічні питання та людські раси» (1935/36), «Антропологія: доісторичні раси людини» / «Доісторичні людські раси» (1934/35, 1938/39), «Антропологія: сучасні раси людини» / «Сучасні людські раси» (1934/35, 1938/39), «Антропологія: конституційні типи» (1936/37, 1937/38), «Антропологія: питання конституціоналізму» (1938/39), «Антропологія: питання еugenіки» (1937/38) [53, s. 113; 54, s. 115; 55, s. 119; 56, s. 124; 57, s. 126]. З 1935/36 н. р. силабуси фіксують і курси доцента Еугенії Столигво: «Антропологічні основи виховання», «Питання спадковості в людини», «Питання схрещування людських рас» та курс «З питань еugenіки», який рік перед тим читав К. Столигво [54, s. 115; 55, s. 119; 56, s. 124; 57, s. 126].

Наголосимо, що Ю. Талько-Гринцевич та К. Столигво подавали до силабусів окремо курси і для студентів медичного факультету, що відображали, фактично, увесь спектр уже згаданих дисциплін цих учених [41, s. 19; 42, s. 19, 20; 43, s. 20, 21; 44, s. 22—24; 45, s. 23, 24; 46, s. 23—27; 47, s. 23—25; 48, s. 23—26; 49, s. 24—28; 53, s. 48; 54, s. 50; 55, s. 53; 56, s. 53; 57, s. 53]. До того ж у переліку предметів Ю. Талько-Гринцевича для медичного факультету були «Загальна антропологія для медиків» (заняття професор проводив разом з доктором Людодіром Седлячком-Коморовським), «Фізич-

на антропологія» та «Преісторична людина» [41, s. 19; 45, s. 23, 24; 47, s. 23—25; 48, s. 23—26]. Тобто, студентам-медикам професор подавав й історичну проблематику. У Ягеллонському університеті, на відміну від Львівського, викладання антропологічних дисциплін розширювали й завдяки окремим студіям фізичного виховання при медичному факультеті. І якщо Ю. Талько-Гринцевич від кінця 1920-х років читав у їхніх межах лише курс «Загальна антропологія» (згодом проводити ці заняття йому допомагав Л. Седлячек-Коморовський), то К. Столигво від середини 1930-х років викладав для студентів студій фізичного виховання чималий перелік лекційних предметів. Серед них — «Антропологія: загальні питання» (1935/36, 1936/37), «Антропологія: родовий розвиток людини» (1937/38, 1938/39), «Антропологія: індивідуальний розвиток людини» (1938/39), «Питання рас і конституційних типів» (1935/36), «Антропологія: людські раси» (1936/37—1938/39), «Антропологія: конституційні типи» (1936/37—1938/39), «Антропологія: питання еugenіки» (1937/38). Наприкінці десятиліття останній курс на цих студіях читала Е. Столигво, яка викладала також «Антропологічні основи фізичного виховання» (1938/39) [47, s. 41, 48; 48, s. 40, 42; 49, s. 42—44, 47; 50, s. 46—48, 51; 51, s. 48—50; 54, s. 52—55; 55, s. 55—59; 56, s. 53—59; 57, s. 55—61].

Стосовно практичних занять з антропології в Ягеллонському університеті, то на медичному та філософському факультетах звичайний професор Ю. Талько-Гринцевич до 1931 р. проводив так звані антропологічні й антропометричні вправи на живих (відбувалися в школах Кракова) та остеологічні й остеометричні вправи (антропометричні вправи на остеологічному матеріалі). Наприкінці 1920-х років антропометричні вправи професор запровадив і на студіях фізичного виховання: до середини 1930-х років за них відповідав його асистент Л. Седлячек-Коморовський. Цікаво, що Ю. Талько-Гринцевич як професор не очолював семінару. Натомість на філософському факультеті антропологічним семінаром наприкінці 1920-х — на початку 1930-х років керував тоді ще доцент К. Столигво. Коли ж він посів вакантну після Ю. Талько-Гринцевича кафедру, то від 1934/35 н. р. зголосив водночас три форми практичних занять: антропометричні й антропоско-

пійні вправи, антропологічний просемінар та антропологічний семінар, а на студіях фізичного виховання — антропологічний просемінар (у 1937/38 н. р. разом з антропометричними й антропоскопійними вправами) [36, s. 25; 38, s. 27; 39, s. 29; 40, s. 58; 41, s. 19, 59, 65; 42, s. 69; 43, s. 20, 21, 70; 44, s. 22, 23, 72; 45, s. 23, 24, 74, 75; 46, s. 23—27, 85, 86; 47, s. 23—25, 41, 48, 89; 48, s. 23—26, 40, 42, 102; 49, s. 24—28, 42—44, 47, 105, 106; 50, s. 46—48, 51; 51, s. 48—50; 52, s. 49; 53, s. 51, 52, 113; 54, s. 52—55, 115; 55, s. 55—59, 119; 56, s. 53—59, 124; 57, s. 55—61, 126].

У Познанському університеті антропологію також викладали на декількох факультетах та в межах студій фізичного виховання. Наприклад, на медичному факультеті від початку 1920-х років відповідні курси читав звичайний професор Адам Вжосек, а від початку 1930-х років — також доцент Міхал Цвірко-Годицький. Серед курсів А. Вжосека були «Антропологія», «Антропометрія», «Остеометрія», «Фізіологічна антропологія», «Кримінальна антропологія», М. Цвірко-Годицького — «Засади антропометрії», «Зоологічна антропологія», «Вибрані розділи зоологічної антропології», «Методика антропологічних робіт і досліджень» «Норми фізичного розвитку дітей у світлі антропологічних досліджень» [62, s. 25; 63, s. 26, 37; 64, s. 26—28; 65, s. 20, 21; 66, s. 21—25; 67, s. 94—100; 68, s. 110, 111; 69, s. 113, 114; 70, s. 41, 42; 71, s. 43, 44].

А. Вжосек читав курс «Антропологія» і на студіях фізичного виховання [64, s. 45; 65, s. 35; 66, s. 37; 67, s. 112; 68, s. 117; 69, s. 120; 70, s. 49; 71, s. 51]. На них викладав також учень Я. Чекановського Кароль Стояновський, проте він відповідав передусім за практичні заняття: як асистент розпочинав з керівництва скаутськими вправами, а згодом як доцент керував вправами з прикладної антропометрії [63, s. 40; 64, s. 45; 65, s. 35]. Після габілітації, уже в статусі доцента, К. Стояновський читав лекційні курси на гуманітарному факультеті (у силабусах їх подавали в рубриці «Антропологія»). Серед цих дисциплін були такі: «Загальна антропологія», «Прєісторична антропографія та антропологія», «Вибрані питання з антропометрії» та «Вибрані питання з прикладної антропометрії», «Психічна антропологія» та «Підставові питання з психічної антропології», «Раса як соціальний зв'язок» та «Суспільно-

політична антропологія Польщі» [64, s. 55; 65, s. 43; 66, s. 44; 67, s. 120; 68, s. 124; 69, s. 129; 70, s. 59; 71, s. 61].

Не можна оминати увагою й особливостей практичних занять з антропології у Познанському університеті. Так, на його медичному факультеті в 1933/34 та 1934/35 навчальних роках існувало одразу два семінари антропологічного спрямування: семінар з антропології під керівництвом звичайного професора А. Вжосека та антропологічний семінар, яким керував доцент М. Цвірко-Годицький. А. Вжосек керував лише вправами з антропології (у 1926/27 н. р.), а впродовж усіх 1930-х років сам або разом з М. Цвірко-Годицьким проводив антропологічні та антропометричні вправи та дослідження, зокрема, у школах Познані. У межах студій фізичного виховання при медичному факультеті за вправи з прикладної антропології на початку 1930-х років відповідав доцент К. Стояновський. Відтоді ж на гуманітарному факультеті він керував одразу антропологічними вправами та антропологічним семінаром, а від середини десятиліття — також антропологічною робітнею. Студентам математично-природничого факультету від 1926/27 н. р., оскільки не було викладача-антрополога, рекомендували відвідувати заняття з антропології на медичному та гуманітарному факультетах [63, s. 37, 74; 64, s. 28, 45, 55, 87; 65, s. 20, 21, 35, 43, 68; 66, s. 21—28, 44, 65; 67, s. 94, 97—104, 120, 143; 68, s. 111, 124, 148; 69, s. 114, 129, 154; 70, s. 42, 59, 87; 71, s. 44, 61, 89].

Висновки. Перші курси антропологічного спрямування у Львівському університеті читав Б. Дибовський у межах напряму «Зоологія» (наприкінці ХІХ ст. їх відвідував студент філософського факультету І. Раковський). Курси з антропології І. Раковського вже як викладача Українських університетських курсів та Українського університету у Львові належали до напряму «Природничі науки». Розгляд антропологічної проблематики в межах природничих або медичних наук був традиційним для багатьох університетів, зокрема, Ягеллонського та Познанського. Натомість Я. Чекановський у Львівському університеті більшість своїх дисциплін антропологічного спрямування орієнтував на студентів-гуманітаріїв (цю традицію перейняв і його учень К. Стояновський як доцент гуманітарного факультету Познанського університету).

Серед представлених курсами Я. Чекановського напрямів, які в Ягеллонському та Познанському університетах як антропологічних центрах були відображені слабше, — етнічна антропологія, на якій львівський професор особливо акцентував. У цьому самому напрямі (етнічна антропологія Америки) працював доцент С. Клімек. Натомість інший учень Я. Чекановського — Б. Росінський — розробив курс «Палеоантропологія» (один із напрямів етнічної антропології), проте його основним педагогічним навантаженням було викладання зоологічної антропології. У курсах методологічного спрямування Я. Чекановський та його учні виокремлювали кількісні методи під час антропологічних досліджень.

1. С. к. *Uniwersytetu imienia cesarza Franciszka I we Lwowie* (далі — С. к. *UF I*). Program wykładów w półroczu zimowym 1913/1914. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1913. 49 s.
2. С. к. *UF I*. Program wykładów w półroczu letnim 1913/1914. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1914. 50 s.
3. С. к. *UF I*. Program wykładów w półroczu zimowym 1914/1915. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1914. 51 s.
4. С. к. *UF I*. Program wykładów w półroczu zimowym 1915/1916. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1915. 50 s.
5. С. к. *UF I*. Program wykładów w półroczu letnim 1915/1916. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1916. 22 s.
6. С. к. *UF I*. Program wykładów w półroczu zimowym 1916/1917. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1916. 26 s.
7. С. к. *UF I*. Program wykładów w półroczu letnim 1916/1917. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1917. 25 s.
8. С. к. *UF I*. Program wykładów w półroczu zimowym 1917/1918. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1917. 25 s.
9. С. к. *UF I*. Program wykładów w półroczu letnim 1917/1918. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1918. 26 s.
10. С. к. *UF I*. Program wykładów w półroczu zimowym 1918/1919. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1918. 26 s.
11. *Uniwersytet we Lwowie*. Program wykładów w półroczu zimowym 1919/1920. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1919. 24 s.
12. *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie* (далі — *UJK*). Program wykładów w półroczu letnim (3-cim trymestrze) 1919/1920. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1920. 23 s.
13. *UJK*. Program wykładów w 1 i 2 trymestrze roku akademickiego 1920/1921. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1920. 24 s.
14. *UJK*. Program wykładów w trymestrze I—II roku szkolnego 1921—1922. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1921. 32 s.
15. *UJK*. Program wykładów w 3 trymestrze roku akademickiego 1921—1922. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1922. 26 s.
16. *UJK*. Program wykładów w trymestrze I i II roku akademickiego 1922—1923. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1922. 38 s.
17. *UJK*. Program wykładów w trymestrze III roku akademickiego 1922—1923. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1923. 32 s.
18. *UJK*. Program wykładów w roku akademickim 1923—1924. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1923. 46 s.
19. *UJK*. Program wykładów na wydziale filozoficznym w trymestrze III roku akademickiego 1923/24. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1924. 16 s.
20. *UJK*. Program wykładów na rok akademicki 1924—1925. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1924. 52 s.
21. *UJK*. Program wykładów na rok akademicki 1925—1926. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1925. 56 s.
22. *UJK*. Program wykładów na rok akademicki 1926—1927. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1926. 61 s.
23. *UJK*. Program wykładów na rok akademicki 1927—1928. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1927. 52 s.
24. *UJK*. Program wykładów na rok akademicki 1928—1929. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1928. 52 s.
25. *UJK*. Program wykładów na rok akademicki 1929—1930. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1929. 52 s.
26. *UJK*. Program wykładów na rok akademicki 1930—1931. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1930. 59 s.
27. *UJK*. Program wykładów na rok akademicki 1931—1932 i skład Uniwersytetu w latach Akademickich 1930/31 i 1931/32. Lwów: Drukarnia naukowa, 1931. 186 s.
28. *UJK*. Program wykładów oraz skład Uniwersytetu w roku akad. 1932/33. Lwów: Drukarnia naukowa, 1932. 170 s.
29. *UJK*. Spis wykładów na rok akad. 1933/34. Lwów: Drukarnia naukowa, 1933. 77 s.
30. *UJK*. Spis wykładów na rok akad. 1934/35. Lwów: Drukarnia naukowa, 1934. 76 s.
31. *UJK*. Spis wykładów na rok akad. 1935/36. Lwów: Drukarnia naukowa, 1935. 79 s.
32. *UJK*. Spis wykładów w roku akademickim 1936/37. Lwów: Drukarnia naukowa, 1936. 82 s.
33. *UJK*. Spis wykładów w roku akademickim 1937/38. Lwów: Drukarnia naukowa, 1937. 82 s.
34. *UJK*. Spis wykładów w roku akademickim 1938/39. Lwów: Drukarnia naukowa, 1938. 84 s.
35. *UJK*. Spis wykładów w roku akademickim 1939/40. Lwów: I Związkowa drukarnia, 1939. 80 s.
36. *Uniwersytet Jagielloński w Krakowie* (далі — *UJ*). Spis wykładów w półroczu zimowym, rok Szkolny 1919/20. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1919. 38 s.
37. *UJ*. Spis wykładów w półroczu letnim, rok szkolny 1919/20. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1920. 29 s.
38. *UJ*. Spis wykładów w półroczu zimowym, rok szkolny 1920/21. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1920. 30 s.
39. *UJ*. Spis wykładów w półroczu letnim (III trymestr), rok szkolny 1920/21. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1921. 34 s.
40. *UJ*. Spis wykładów, rok szkolny 1921/22 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1921. 69 s.

41. *UJ*. Spis wykładów, rok szkolny 1922/23 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1922. 76 s.
42. *UJ*. Spis wykładów, rok szkolny 1923/24 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1923. 87 s.
43. *UJ*. Spis wykładów, rok szkolny 1924/25 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1924. 99 s.
44. *UJ*. Spis wykładów, rok szkolny 1925/26 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1925. 108 s.
45. *UJ*. Spis wykładów, rok szkolny 1926/27 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1926. 118 s.
46. *UJ*. Spis wykładów, rok szkolny 1927/28 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1927. 128 s.
47. *UJ*. Spis wykładów, rok akademicki 1928/29 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1928. 135 s.
48. *UJ*. Spis wykładów, rok akademicki 1929/30 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1929. 135 s.
49. *UJ*. Spis wykładów, rok akademicki 1930/31 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1930. 139 s.
50. *UJ*. Spis wykładów, rok akademicki 1931/32 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1931. 147 s.
51. *UJ*. Spis wykładów, rok akademicki 1932/33 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1932. 144 s.
52. *UJ*. Spis wykładów, rok akademicki 1933/34 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1933. 147 s.
53. *UJ*. Spis wykładów, rok akademicki 1934/35 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1934. 147 s.
54. *UJ*. Spis wykładów, rok akademicki 1935/36 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1935. 149 s.
55. *UJ*. Spis wykładów, rok akademicki 1936/37 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1936. 155 s.
56. *UJ*. Spis wykładów, rok akademicki 1937/38 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1937. 164 s.
57. *UJ*. Spis wykładów, rok akademicki 1938/39 (trzy trymestry). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1938. 168 s.
58. *Uniwersytet Poznański (dalej — UP)*. Spis wykładów w półroczu jesiennym 1919. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1919. 58 s.
59. *UP*. Spis wykładów w półroczu zimowym 1920. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1920. 73 s.
60. *UP*. Spis wykładów w półroczu letnim 1920. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1920. 72 s.
61. *UP*. Spis wykładów w trzecim roku szkolnym 1920/21. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1920. 27 s.
62. *UP*. Spis wykładów. Trimestr pierwszy roku akademickiego 1921/22. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1921. 27 s.
63. *UP*. Spis wykładów na 1, 2, 3 trymestr roku akademickiego 1926/27. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1926. 99 s.
64. *UP*. Spis wykładów na 1, 2, 3 trymestr roku akademickiego 1931/32. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1931. 116 s.
65. *UP*. Spis wykładów i skład Uniwersytetu na rok akademicki 1932/33. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1932. 153 s.
66. *UP*. Spis wykładów i skład Uniwersytetu na rok akademicki 1933/34. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1933. 157 s.
67. *UP*. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1934/35. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1934. 168 s.
68. *UP*. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1935/36. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1935. 171 s.
69. *UP*. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1936/37. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1936. 184 s.
70. *UP*. Spis wykładów na rok akademicki 1937/38. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1937. 121 s.
71. *UP*. Spis wykładów na rok akademicki 1938/39. Poznań: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1938. 125 s.
72. *Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО)*. ф. 26. оп. 15. спр. 717: Абсолюторії, 1870-ті — 1890-ті роки. 610 арк.
73. *ДАЛО*. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 719: Абсолюторії, 1900-ті — 1910-ті роки. 741 арк.
74. *ДАЛО*. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 721: Абсолюторії, 1900-ті — 1920-ті роки. 390 арк.
75. *ДАЛО*. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 724: Абсолюторії, 1900-ті — 1920-ті роки. 623 арк.
76. *ДАЛО*. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 783: Абсолюторії, 1920-ті роки. 106 арк.
77. *ДАЛО*. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 784: Абсолюторії, 1920-ті роки. 61 арк.
78. Мудрий В. *Змагання за українські університети в Галичині*. Ред. Олег Романів. Львів, Нью-Йорк: НТШ, 1999. 194 с.
79. Головацький І. *Іван Раковський (1874—1949). Життєписно-бібліографічний нарис*. Львів: НТШ, 2004. 218 с.
80. Раковський І. *Історія а природничі науки. Іван Головацький. Іван Раковський (1874—1949). Життєписно-бібліографічний нарис*. Львів: НТШ, 2004. С. 91—109.

81. Раковський І. Расовість українців. Іван Головацький. Іван Раковський (1874—1949). Життєписно-бібліографічний нарис. Львів: НТШ, 2004. С. 110—116.
82. Czekanowski J. Antropologja, etnologja, prehistorja. *Lud.* Lwów, 1922. Т. 21. S. 3—16.
83. Студинський К. Матеріали до життєпису Федора Вовка. Листування Федора Вовка з Ол. Барвінським (в рр. 1891 і 1900—3). *Записки Наукового товариства імени Шевченка.* Львів, 1929. Т. 150. С. 405—427.
84. Хв. В. [Хведір Вовк]. Від Редакції (Де-що про теперішній стан і завдання української етнології). Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1899. Т. 1. С. V—XIX.
85. Czekanowski J. *Zarys metod statystycznych: w zastosowaniu do antropologii.* Warszawa: T-wo Nauk. Warszawskie, Rubieszewski i Wrotnowski, 1913. IV + 228 s.
86. Stołyhwo K. W sprawie badań nad podłożem rasowym populacji antropologicznych. *Lud.* Lwów, 1925. Т. 24. S. 202—225.
87. Пацай Т. Діяльність Болеслава Росінського на кафедрі антропології Університету Яна Казимира. *Етнічна історія народів Європи.* 2014. № 43. С. 15—20.
88. Тарнавський Р. Антропологічний напрям славістичних студій у Львівському університеті (1920—1930-ті роки). *Проблеми слов'янознавства.* Львів, 2016. Вип. 65. С. 178—184.
89. *Музей історії Львівського національного університету імені Івана Франка, Український університет у Львові: заняття у другому семестрі 1920/21 н. р. (копія), 3 арк.*
90. Rataj A. Julian Talko-Hryncewicz (1850—1936). *Etnografowie I ludoznawcy polscy: Sylwetki, szkice biograficzne.* Tom III. Red. Anna Spiss, Zofia Szromba-Ryso-wa. Wrocław; Kraków: PTL, Oddział PTL w Krakowie, 2010. S. 236—241.
- (1913). *Emperor Francis I University in Lviv.* Program of lectures for the winter semester of 1913/1914 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1914). *Emperor Francis I University in Lviv.* The lecture program for the summer semester of 1913/1914 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1914). *Emperor Francis I University in Lviv.* Program of lectures for the winter semester of 1914/1915 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1915). *Emperor Francis I University in Lviv.* Program of lectures for the winter semester of 1915/1916 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1916). *Emperor Francis I University in Lviv.* The lecture program for the summer semester of 1915/1916 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1916). *Emperor Francis I University in Lviv.* Program of lectures for the winter semester of 1916/1917 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1917). *Emperor Francis I University in Lviv.* The lecture program for the summer semester of 1916/1917 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1917). *Emperor Francis I University in Lviv.* Program of lectures for the winter semester of 1917/1918 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1918). *Emperor Francis I University in Lviv.* The program of lectures for the summer semester of 1917/1918 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1918). *Emperor Francis I University in Lviv.* Program of lectures for the winter semester of 1918/1919 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1919). *University in Lviv.* Program of lectures in the winter semester of the 1919/1920 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1920). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures in the summer semester (3rd trimester) of the 1919/1920 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1920). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures in the 1st and 2nd trimester of the 1920/1921 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1921). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures in the 1st and 2nd trimester of the 1921/1922 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1922). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures in the 3rd trimester of the 1921—1922 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1922). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures in the 1st and 2nd trimester of the 1922/1923 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1923). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures in the 3rd trimester of the 1922/1923 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1923). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures in the 1923/1924 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1924). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures at the Faculty of Philosophy in the 3rd trimester of the 1923/1924 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1924). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures in the 1924/1925 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1925). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures in the 1925/1926 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1926). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures in the 1926/1927 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1927). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures in the 1927/1928 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1928). *Jan Kazimierz University in Lviv.* Program of lectures in the 1928/1929 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].

REFERENCES

- (1929). *Jan Kazimierz University in Lviv*. Program of lectures in the 1929/1930 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1930). *Jan Kazimierz University in Lviv*. Program of lectures in the 1930/1931 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1931). *Jan Kazimierz University in Lviv*. Program of lectures in the 1931/1932 academic year and the staff of the University in the 1930/1931 and 1931/1932 academic years. Lviv: Scientific printing house [in Polish].
- (1932). *Jan Kazimierz University in Lviv*. Program of lectures and the staff of the University in the 1932/1933 academic year. Lviv: Scientific printing house [in Polish].
- (1933). *Jan Kazimierz University in Lviv*. Program of lectures in the 1933/1934 academic year. Lviv: Scientific printing house [in Polish].
- (1934). *Jan Kazimierz University in Lviv*. Program of lectures in the 1934/1935 academic year. Lviv: Scientific printing house [in Polish].
- (1935). *Jan Kazimierz University in Lviv*. Program of lectures in the 1935/1936 academic year. Lviv: Scientific printing house [in Polish].
- (1936). *Jan Kazimierz University in Lviv*. Program of lectures in the 1936/1937 academic year. Lviv: Scientific printing house [in Polish].
- (1937). *Jan Kazimierz University in Lviv*. Program of lectures in the 1937/1938 academic year. Lviv: Scientific printing house [in Polish].
- (1938). *Jan Kazimierz University in Lviv*. Program of lectures in the 1938/1939 academic year. Lviv: Scientific printing house [in Polish].
- (1939). *Jan Kazimierz University in Lviv*. Program of lectures in the 1939/1940 academic year. Lviv: First Union Printing House [in Polish].
- (1919). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the winter semester of the 1919/1920 academic year. Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1920). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the summer semester of the 1919/1920 academic year. Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1920). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the winter semester of the 1920/1921 academic year. Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1921). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the summer semester (III trimester) of the 1920/1921 academic year. Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1921). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1921/1922 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1922). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1922/1923 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1923). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1923/1924 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1924). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1924/1925 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1925). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1925/1926 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1926). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1926/1927 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1927). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1927/1928 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1928). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1928/1929 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1929). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1929/1930 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1930). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1930/1931 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1931). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1931/1932 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1932). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1932/1933 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1933). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1933/1934 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1934). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1934/1935 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1935). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1935/1936 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1936). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1936/1937 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1937). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1937/1938 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].

- (1938). *Jagiellonian University in Krakow*. Program of lectures in the 1939/1939 academic year (three trimesters). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University [in Polish].
- (1919). *University of Poznan*. Program of lectures in the fall semester of 1919. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1920). *University of Poznan*. Program of lectures in the winter semester of 1920. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1920). *University of Poznan*. Program of lectures in the summer semester of 1920. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1920). *University of Poznan*. Program of lectures in the first semester of the 1920/1921 academic year. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1921). *University of Poznan*. Program of lectures in the first trimester of the 1921/1922 academic year. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1926). *University of Poznan*. Program of lectures in the 1, 2, 3 trimesters of the 1926/1927 academic year. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1931). *University of Poznan*. Program of lectures in the 1, 2, 3 trimesters of the 1931/1932 academic year. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1932). *University of Poznan*. Program of lectures and staff of the University in the 1932/1933 academic year. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1933). *University of Poznan*. Program of lectures and staff of the University in the 1933/1934 academic year. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1934). *University of Poznan*. Program of lectures and staff of the University in the 1934/1935 academic year. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1935). *University of Poznan*. Staff of the University and program of lectures in the 1935/1936 academic year. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1936). *University of Poznan*. Staff of the University and program of lectures in the 1936/1937 academic year. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1937). *University of Poznan*. Program of lectures in the 1937/1938 academic year. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- (1938). *University of Poznan*. Program of lectures in the 1938/1939 academic year. Poznan: Printing House of the University of Poznan [in Polish].
- State Archives of the Lviv Region*. Fund 26. Description 15. Case 717 (Absolutoriums, 1870s—1890s) [in Polish].
- State Archives of the Lviv Region*. Fund 26. Description 15. Case 719 (Absolutoriums, 1900s—1910s) [in Polish].
- State Archives of the Lviv Region*. Fund 26. Description 15. Case 721 (Absolutoriums, 1900s—1920s) [in Polish].
- State Archives of the Lviv Region*. Fund 26. Description 15. Case 724 (Absolutoriums, 1900s—1920s) [in Polish].
- State Archives of the Lviv Region*. Fund 26. Description 15. Case 783 (Absolutoriums, 1920s, 106) [in Polish].
- State Archives of the Lviv Region*. Fund 26. Description 15. Case 784 (Absolutoriums, 1920s, 61) [in Polish].
- Mudryi, V. (1999). *Competitions for Ukrainian universities in Galicia*. Lviv; New York: Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Holovatskyi, I. (2004). *Ivan Rakovskyi (1874—1949). Biographical and bibliographical essay*. Lviv: Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Rakovskyi, I. (2004). History and natural sciences. Ivan Holovatsky. Ivan Rakovskyi (1874—1949). Biographical and bibliographical essay (Pp. 91—109). Lviv: Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Rakovskyi, I. (2004). Raciality of Ukrainians. Ivan Holovatsky. Ivan Rakovskyi (1874—1949). Biographical and bibliographical essay (Pp. 110—116). Lviv: Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Czekanowski, J. (1922). Anthropology, ethnology, prehistory. *People*, 21, 3—16 [in Polish].
- Studynskyi, K. (1929). Materials for the biography of Fedir Vovk. Correspondence of Fedir Vovk with Ol. Barvinskyi (in 1891 and 1900—3). *Notes of the Shevchenko Scientific Society*, 150, 405—427 [in Ukrainian].
- Khv. V. [Khvedir Vovk]. (1899). From the Editorial Board (Something about the current state and tasks of Ukrainian ethnology). *Materials on Ukrainian-Ruthenians ethnology*, 1, V—XIX [in Ukrainian].
- Czekanowski, J. (1913). *Outline of statistical methods: applied to anthropology*. Warsaw: Scientific Society of Warsaw, Rubieszewski and Wrotnowski [in Polish].
- Stolyhwo, K. (1925). On research into the races of anthropological populations. *People*, 24, 202—225 [in Polish].
- Patsai, T. (2014). Activities of Boleslaw Rosinski at the Department of Anthropology of Jan Kazimierz University in Lviv. *Ethnic History of the Peoples of Europe*, 43, 15—20 [in Ukrainian].
- Tarnavskyi, R. (2016). Anthropological Direction of Slavic Studies in Lviv University During 1920—1930 Years. *Problems Of Slavonic Studies*, 65, 178—184 [in Ukrainian].
- Museum of History of Ivan Franko National University of Lviv, Ukrainian University in Lviv: classes in the second semester of 1920/21 (copy)* [in Ukrainian].
- Rataj, A. (2010). Julian Talko-Hryncewicz (1850—1936). *Polish ethnographers and folk scholars: biographical sketches* (Vol. III, pp. 236—241). Wrocław; Krakow: Polish Ethnological Society; Branch of Polish Ethnological Society in Krakow [in Polish].